

IS DE DEMOCRATIE VAN DE RECHTVAARDIGHEID EN DE GELIJKHEID EEN ALTERNATIEF VOOR DE DEMOCRATIE VAN DE VRIJHEID EN DE TOLERANTIE?

Lode Frederix

In dit essay trachten we te verduidelijken waarom wij van mening zijn dat de sociale democratie (het socialisme ⁽¹⁾) als de economische en politiek-sociale samenlevingsvorm die de rechtvaardigheid en de gelijkheid verheft tot de hoogste waarden ⁽²⁾ geen alternatief is voor de liberale democratie, dat is de democratie die de vrijheid en de tolerantie tot hoogste waarden (idealen) maakt. De reden is dat zij gebaseerd is op dezelfde ideologische keuze als het liberalisme : op de vrijheid en de tolerantie als "eigenlijke" waarden. Waarom steunen wij ons voor deze stelling?

Een analyse van de begrippen van rechtvaardigheiden vrijheid (verheven tot een ideaal) volstaat om correct de verhouding te zien tussen de liberale en de sociale of socialistische democratie.

1. Een opmerking vooraf: de democratie zoals die in het Westen is gegroeid, is van nature liberaal. De waarde van de vrijheid staat hierin centraal.

Spreeken van een liberale democratie is dus een pleonasme. Een sociale democratie (eventueel sociaal-democratie, die in de vorige eeuw radicaal socialistisch was) kan dan niets anders zijn dan een variatie van een oorspronkelijk soort (liberale) democratie. Hoe de variatie van het sociale gedacht moet worden, als "correctie" binnen een wezenlijk liberale democratie - dat noemt men tegenwoordig sociaal-democratie en valt feitelijk samen met alles wat zich vandaag de dag socialistisch noemt - of als hoogste waarde van een nieuw-soort liberale democratie (die eigenlijk het oorspronkelijke socialisme is t), is daarmee niet gezegd. Duidelijk is dat er een wezenlijk verband bestaat tussen de "liberale" en de "sociale" democratie, hoe 'radicaal' we de laatste ook opvatten.

2. De kortst mogelijke omschrijving van rechtvaardigheid volgens de socialistische e ófs inziens min of meer algemeen aanvaarde en zeker impliciet werkzame ~~idee~~ ^{idee} : rechtvaardigheid is de gelijkheid van de vrijheid.

De gelijkheid betreft zowel de voorwaarden waaronder men leeft, de zogenaamde levensomstandigheden waarin men geboren wordt of waaruit men om principiële redenen niet kan ontsnappen, als de daaruit voortvloeiende reële mogelijkheden en feitelijkheden van dat bestaan. Voor zover beide elementen principieel manipuleerbaar zijn, kunnen ze het voorwerp zijn van een morele evaluatie: ze kunnen rechtvaardig of onrechtvaardig worden genoemd. Zo heeft het geen betekenis wanneer men van een aangeboren ernstige handicap zegt dat hij onrechtvaardig is. Hiermee drukt men een emotionele getroffenheid uit, geen morele. Rechtvaardigheid is echter een uitsluitend morele categorie. Voor de emotionele dimensie van onze verhoudingen tot de anderen staan ons andere categorieën ter beschikking.

Maar rechtvaardigheid veronderstelt meer dan een gelijkheid zonder meer: ze veronderstelt een gelijkheid die gegrond is op het ideaal van vrijheid en tolerantie⁽³⁾. Anders is men met de rechtvaardige gelijkheid niets. Een rechtvaardigheidsidee die niet de maximale gelijkheid van een maximale vrijheid beoogt, is overbodig, want een streven naar maximale gelijkheid zonder maximale vrijheid, zonder de vrijheid centraal te stellen als de waarde waar het "eigenlijk" om gaat, is zinloos. Wat geeft men de anderen indien men hen enkel gelijk wil maken, aan elkaar identiek - ongeacht het levensniveau, als "wilde" dieren of als "vrije" mensen? Is de waarde van de rechtvaardigheid niet des te groter naar mate meer de klemtoon gelegd wordt op de vrijheid van het individu als hoogste doel?⁽⁴⁾ En is het bijgevolg wel denkbaar dat de rechtvaardigheid naar voren wordt geschoven als de grote democratische doelstelling indien niet wordt uitgegaan van de vrijheid als ideaal?

Voor het socialisme van Marx en Engels is zoveel zeker: de gelijkheid als rechtvaardigheid heeft de bedoeling om de groeiende "maatschappelijke vrijheid" (waaronder is te verstaan de onophoudelijke toename van producten waarmee de mensen hun vrijheid kunnen vergroten, maar die in de kapitalistische ontwikkeling niet rechtvaardig - gelijk - verdeeld zijn) op gelijke wijze over alle burgers te verdelen; enkel dat is rechtvaardig. Bovendien waren zij ervan overtuigd dat rechtvaardigheid zonder de kapitalistische ontwikkeling van de economie, die overvloed en dus volgens hen vrijheid schept, zonder meer onzin is, eerst kapitalisme, dan socialisme! Elkeen die deze wetenschappelijke waarheid afwees werd door hen steevast een "utopisch socialist" genoemd (onder andere Proudhon die het geld wilde afschaffen; en zonder geld uiteraard geen kapitalisme).

Deze visie wordt begrijpelijker wanneer we een omschrijving geven van wat vrijheid is. Vrijheid betekent minstens de mogelijkheid om iets naar eigen goeddunken tot stand te brengen. Dat houdt twee elementen in : ten eerste, een 'maatschappelijke toelating' of tolerantie tegenover een verlangen en, ten tweede, het bezit van de reële, materiële middelen om een verlangen te verwezenlijken ("reële macht"). Rechtvaardigheid betekent dan de gelijkheid zowel met betrekking tot de tolerantie (bijvoorbeeld geen discriminatie op grond van geslacht, huidskleur en dergelijke) als tot de ter beschikking staande reële middelen (in de breedst mogelijke zin van het woord) waarmee men iets wil realiseren. Neemt men de idee niet ernstig dat rechtvaardigheid steeds betrekking heeft op vrijheid in deze realistische zin, dan stelt zich de vraag waarover rechtvaardigheid (gelijkheid) dan nog kan gaan. Rechtvaardigheid gaat inderdaad noodzakelijkerwijze over handelingen, dus over hun toelaatbaarheid en hun reële voorwaarden (waaronder hun wettelijk vastgelegde grenzen: één van de meest evidente rechtvaardige regels is dat iedereen gelijk is voor de wet, wat zoveel wil zeggen als dat iedere vrijheid zich afspeelt binnen dezelfde grenzen). Zo is armoede niet onrechtvaardig louter ter wille van zichzelf (armoede kan een bewuste keuze zijn), maar ter wille van het feit dat het duidelijk is dat armoede in vele gevallen niet gekozen is en, enerzijds, dwingt tot allerlei "onmenselijke" daden, waarin het verschrikkelijke wezen van de armoede onverbloemd tot uitdrukking komt: slavenarbeid, criminaliteit, prostitutie, enzovoort, en, anderzijds, verhindert armoede dat bepaalde daden, die de "rijken" moeiteloos kunnen stellen en als vanzelfsprekend ervaren, kunnen worden gesteld : zich informeren, zich verzetten, opkomen voor eigen meer genuanceerde behoeften en belangen, enzovoort. Kortom, het onrechtvaardige van de armoede ligt in haar onvrijheid (met dien verstande dat het onrechtvaardige van de onvrijheid gelegen is in de onmacht om de eigen behoeften te bevredigen en voor de eigen belangen op te komen terwijl anderen dat maar al te goed kunnen). Het is bijgevolg duidelijk waarom rechtvaardigheid - binnen het socialistische perspectief, maar, zoals gezegd, ook voor het gezonde verstand - alles met het ideaal van vrijheid (tolerantie) te maken heeft: het leven als emancipatorische zelfontwikkeling ligt in dit ideaal besloten, en zo'n leven moet er zijn - voor iedereen, aldus de socialist.

Laten we veronderstellen dat de democratische basiswaarde van de rechtvaardigheid niets met het ideaal van de vrijheid te maken heeft, wat dan? De gelijkheid waarnaar zou moeten worden gestreefd - ter wille waarvan ?! - kan dan enkel resulteren in een egalitarisme als voorwaarde voor de onderdrukking van iedereen, in een dictatuur. Waar de vrijheid niet centraal staat als de hoogste waarde, kan alles vrij genoemd worden, ook de loutere mogelijkheid te ademen. Dan moet men

immers met alles tevreden zijn, omdat het niet de bedoeling is méér vrijheid te verwachten en naar méér vrijheid te streven dan men heeft, hoe weinig dat ook is. Staat de vrijheid niet centraal, dan is ze secundair, bijkomstig, iets wat eventueel, maar niet noodzakelijk in rekening moet worden gebracht, omdat het niet daar om te doen is. Dat is een ideale omstandigheid voor welke soort van dictatuur ook. Indien de vrijheid niet geïdealiseerd wordt, heeft het streven naar een rechtvaardige samenleving dus geen zin. Dat betekent niet dat het onmogelijk is. Men kan (ongeveer) iedereen opsluiten, zodat niemand het recht heeft de onrechtvaardigheid van zijn lot te beklagen, want het is hetzelfde lot als dat van alle anderen. Wil men de toestand toch onrechtvaardig noemen, dan kan dat enkel wanneer men de gevangenschap (de onvrijheid) als een mensonwaardige toestand beschouwt, indien men er met andere woorden van uitgaat dat mens-zijn betekent vrij-zijn, waarmee de vrijheid tot hoogste menselijke waarde of norm wordt verheven. Nog een voorbeeld: wanneer twee uitgehongerden samen voedsel vinden, maar de ene alles voor zich opeist, dan is men op het eerste gezicht gerechtigd te zeggen dat de ene tegenover de andere onrechtvaardig is. Toch zal men moeten toegeven dat dit een veel te "zwaar" begrip is, precies omdat rechtvaardigheid heel wat meer veronderstelt dan een dergelijke armzalige toestand. Juister is het in deze situatie te spreken van oneerlijkheid. Hoewel de begrippen van onrechtvaardigheid en oneerlijkheid iets gemeenschappelijks hebben, met name de gelijkheidsidee, is het eerste begrip veel moreler geladen dan het tweede, omdat het eerste betrekking heeft op iets waarvan beweerd wordt dat het behoort tot het wezen zelf van de mens zijn fundamenteel en onbetwistbaar recht op zijn vrijheid, omdat de mens een vrij wezen is (vandaar de idealisering van de vrijheid).

Dat alles betekent dat rechtvaardigheid, en dus gelijkheid, om geen andere reden kan worden nagestreefd dan omdat gemeend wordt dat vrijheid het eigenlijke en hoogste goed is (rechtvaardigheid als gelijkheid is dat op zichzelf niet; dat zij de hoogste waarde is, is in die zin slechts schijn, want ze is afhankelijk van een andere waarde : de vrijheid als haar zingevend moment). Daarom moet volgens de per definitie rechtvaardige socialist iedereen er maximaal van kunnen genieten, nadat ze eerst maximaal is opgevoerd. Kortom, volgens de "klassiek" socialistische idee van rechtvaardigheid staat de gelijkheid centraal terwille van de eigenlijke centrale waarde van de vrijheid. Vandaar dat kan worden gezegd dat het ideaal-zijn van de vrijheid het ideaal-zijn van de rechtvaardigheid (en van de gelijkheid) oproept.

3. Men kan, zeker als socialist, ook vanuit het vrijheidsideaal tot de noodzaak van de rechtvaardigheid komen: indien men het ernstig meent met het ideaal van de

vrijheid, indien men de vrijheid werkelijk zo wezenlijk of typisch menselijk vindt dat men er het menselijk kenmerk bij uitstek van maakt, dan, zo redeneert hij begrijpelijkerwijze, is het onvermijdelijk dat men ernaar streeft dat iedereen Vrij is. Enkel dan is het ideaal van de vrijheid en de tolerantie optimaal gerealiseerd. (Vandaar dat het duidelijk is dat het neo-liberalisme geenszins het ideaal van de vrijheid proclameert, maar de grootst mogelijke vrijheid van een bepaalde klasse - de "bezittende" - ten nadele van die van een andere - de arbeidende -, tenzij gemeend wordt dat dit de enig mogelijke voorwaarde is om op een bepaald moment iedereen vrij te maken. En is het niet dat wat zowel de neo-liberale als de marxistische ideologie, elk op hun wijze uiteraard, beschouwen als een onvermijdelijkheid en daarom als de oorsprong van hun bestaansrecht als wetenschappelijke theorie?)

De omgekeerde verhouding vindt men terug in het denken van Marx en Engels: niet alleen meenden zij dat het socialisme zonder een voorafgaand kapitalisme onmogelijk was - er is eerst nood aan een grote rijkdom, door het kapitalisme gecreëerd, vooraleerze te kunnen verdelen en de individuen daardoor te bevrijden⁽⁵⁾, onder andere van vervreemdende arbeid-, maar bovendien meenden zij dat de overgang van kapitalisme naar socialisme onvermijdelijk is; ze beantwoordt aan een historische (dialectische) wetmatigheid.

Vertaald in onze gedachtengang betekent dat dat de idealisering van de vrijheid ooit de mens op de gedachte brengt dat iedereen van de geproduceerde vrijheid moet kunnen genieten, niet enkel een bepaalde klasse, en meer nog, dat het ideaal van rechtvaardigheid of gelijke verdeling van de totale voorraad aan vrijheid onvermijdelijk gerealiseerd wordt. De eerste gedachte is onloochenbaar waar : dat kan iedereen vaststellen. Of de tweede optimistische gedachte eveneens waar is, is heel andere koffie⁽⁶⁾. Wat we echter uit Marx' en Engels' gedachten kunnen leren voor ons probleem is de onlosmakelijke verhouding tussen rechtvaardigheid (gelijkheid) en vrijheid, en wel dat de idealisering van de laatste minstens theoretisch de voorwaarde en voor hen zelfs de voldoende grond (oorzaak) is voor de idealisering en realisering (!) van de eerste.

Besluit:

Men kan de rechtvaardigheid niet tot hoogste norm of waarde verheffen, omdat ze een andere norm vooropstelt : de vrijheid. De idealisering van de rechtvaardigheid (en de gelijkheid) veronderstelt eerst de idealisering van de vrijheid (en de tolerantie).

Gevolgen

1. Het ideaal van de rechtvaardigheid, de sociale democratie of socialisme in de oorspronkelijke marxistische zin van het woord, is reeds principieel, niet enkel praktisch, niet te realiseren vanwege zijn onvermijdelijke voorwaarde: de realisering van het ideaal van de vrijheid en de tolerantie.

In ons boek *Te weinig democratie?* (zie voetnoot 6) hebben we getracht aan te tonen dat het ideaal van de vrijheid en de tolerantie niet te realiseren is om een principiële reden: het ideaal van de vrijheid en de tolerantie heft zichzelf dialectisch op. De dialectische zelfvernietiging komt schematisch hierop neer: de voorwaarde voor mijn vrijheid is de tolerantie van de andere tegenover mijn verlangens (zie voetnoot 3). Welnu, hoe meer vrijheid ik voor mezelf wens, des te meer moet ik van de andere tolerantie verlangen, met andere woorden, de onvrijheid - tolerantie houdt steeds zelfbegrenzing van de vrijheid in, dus onvrijheid - van de andere is onvermijdelijk de voorwaarde voor mijn vrijheid. Aangezien dat ook voor de andere geldt die vrijheid verlangt op grond van het ideaal van de vrijheid, betekent de realisering van het ideaal van de vrijheid en de tolerantie niets meer en niets minder dan de gestage, maar naarmate de realisering slaagt, totale opheffing van alle vrijheid van iedereen. De voorwaarde voor de realisering van het ideaal van de vrijheid en de tolerantie is de "ideale" voorwaarde voor zijn vernietiging. (Hoe en op grond van welke concrete principes de vernietiging haar gang gaat, hebben we gepoogd in ons boek toe te lichten.

De "inflatie van de vrijheid" lijkt, theoretisch beschouwd zoals hierboven, weliswaar onvermijdelijk, maar lijkt minstens iedereen op een gelijke wijze te treffen en aldus "eerlijk" (eventueel "rechtvaardig") te zijn. Wat de gelijkheid wil zeggen is echter iets heel anders : sub specie aeternitatis, dat is, beschouwd vanuit het volkomen theoretische standpunt van het oneindige, is iedereen absoluut ⁽⁷⁾ onvrij, maar in de praktijk, en ook dat is theoretisch a priori aantoonbaar (zie *Te weinig democratie ?*), hoeft de afbraak van de vrijheid niet gelijkmatig over alle bevolkingsgroepen te verlopen; een noodzakelijke voorwaarde voor de realisering van de vrijheid is de uitbouw van een kapitalistische economie, waarin de oorlog van allen tegen allen het basisprincipe is. Het hoeft geen betoog dat een dergelijke oorlog op korte termijn winnaars en verliezers oplevert (maar op lange termijn - hoe lang nog? - voor iedereen catastrofaal ^{iS(8)}, evenzeer voor de huidige kapitalistische triomfators).

Is dit alles waar, dan is de realisering van de idealen van vrijheid en tolerantie

onvermijdelijk catastrofaal voor zichzelf en voor datgene waarvoor het een onmisbare voorwaarde is : voor de democratie van de rechtvaardigheid en gelijkheid. Verdwijnt immers door eigen toedoen de democratie van de vrijheid en de tolerantie, dan verdwijnt het exclusieve toepassingsgebied van de waarden van rechtvaardigheid en gelijkheid⁽⁹⁾, en dan heeft ze gewoon alles vernietigd. Tijdens en na de opheffing van alle vrijheid valt er niets meer rechtvaardig te verdelen.

Paradoxaal genoeg wordt net tijdens de inflatie van de vrijheid de roep om een sociale democratie steeds luider. De reden is dat er bijzonder veel, maar alsmear meer geconcentreerde vrijheid overblijft. (Kapitalisme is kapitaalsconcentratie en -accumulatie, wat wil zeggen, het via de vrije concurrentie ondermeer wegnemen van kapitaal op de ene plaats en het "verhuizen" ervan naar een andere⁽¹⁰⁾). Bovendien is de dreiging de verworven vrijheden definitief te verliezen meer dan ooit zichtbaar en angstaanjagend voelbaar. De tastbaarheid van het democratische débâcle leidt tot twee reacties: de ene bestaat erin enkel de eigen vrijheid te willen veiligstellen en wordt liberaal-democratisch of zelfs fascistisch; de andere bestaat erin de vrijheid van allen te willen vrijwaren en wordt sociaal-democratisch. Alle andere reacties, behalve misschien tot op zekere hoogte die van de "groenen", behoren tot één van beide en het kan geen toeval zijn dat de meesten tot de eerste en expliciet reactionair-kapitalistische categorie behoren : dat is de eenvoudigste.

2. De socialisering van de productiemiddelen is een kunstgreep die nooit de gewenste resultaten kan opleveren indien men vertrekt van een kapitalistische economie. Deze zorgt er immers voor dat er spoedig niets meer te verdelen valt, tenzij armoede en ellende. Dit betekent niet dat de socialisering daarom zonder meer te verwerpen is. De fout, indien we het zo eenvoudig mogen uitdrukken, die het klassieke marxisme maakt is, te geloven dat de socialisering op zichzelf voldoende is om het kapitalisme te revolutioneren ten voordele van iedereen. Uit het voorgaande kan worden afgeleid dat dit niet het geval is. De ware anti-kapitalistische revolutie ligt niet exclusief op het gebied van de productieverhoudingen, op het gebied van de eigendom van de productiemiddelen, maar op dat van de aard en het wezen zelf van de productiemiddelen, of correcter, van de productiemethoden en productiedoeleinden. Dat is een les die we moeten trekken, niet in de eerste plaats uit hetgeen we hierboven hebben gezegd, wel en vooral uit de ineenstorting van het "reëel bestaande socialisme", dat niets anders is geweest dan een poging om het kapitalisme "radicaal" te humaniseren. Als er echter iets is dat wezenlijk onmenselijk is en blijft, dan is het het kapitalisme, dat per definitie⁽¹¹⁾ niet in menselijke doeleinden is geïnteresseerd, omdat het meent juist op die wijze

de meeste ervan te kunnen realiseren, wat, nog afgezien van de mondiale situatie, onverbiddeijk wordt tegengesproken door de ellende en armoede in de kapitalistische landen zelf⁽¹²⁾.

3. Een andere conclusie uit de voorgaande beschouwingen moet ons inziens zijn, dat nu wel vaststaat dat eenderwelk alternatief voorde bestaande soorten van democratieën - de liberale en de sociale - er een is waarin waarden/idealen niet langer puur formeel zijn, maar "materieel", dat wil zeggen, dat ze de behoefteigheid van de mensen en de beperktheid van de door de natuur geboden middelen⁽¹³⁾ ernstig nemen. Tegenover de formele democratie van het liberalisme en het socialisme, die angstvallig elke keuze tussen "goed" en "kwaad", tussen "toelaatbaar" en "ontoelaatbaar", tussen "nuttig" of "zinvol" en "nutteloos" en "zinloos", enzovoort (enkele extreme gevallen uitgezonderd) in naam van de heilige vrijheid uit de weg gaat, staat een waarachtig materiële, of beter, materialistische democratie. Zij confronteert de behoefteigheid en de beperktheid haar te bevredigen met elkaar en distilleert daaruit de reële mogelijkheden voor een economie en politiek voor alle mensen. Ze is een democratie die niet langer weigert ernstige kosten-baten-analysen te maken op alle niveaus, van het micro-sociale tot het mondiale.

Dat in een materialistische democratie vele vrijheden zullen moeten worden opgegeven staat voor ons vast. We sluiten ons wat dat betreft aan bij de uitspraak van Marx en Engels in het Kommunistisch Manifest waar ze het hebben over de afschaffing van de persoonlijk, door noeste arbeid verworven privé-eigendom «Man hat uns Kommunisten vorgeworfen, wir wollten das persönlich erworbene, selbsterarbeitete Eigentum abschaffen; das Eigentum welches die Grundlage aller persönlichen Freiheit, Tätigkeit und Selbständigkeit bilde. Erarbeitetes, erworbenes, selbstverdientes Eigentum! Sprecht ihr von dem kleinbürgerlichen, kleinbäuerlichen Eigentum, welches dem bürgerlichen Eigentum vorherging? Wir brauchen es nicht abzuschaffen, die Entwicklung der Industrie hat es abgeschafft und schafft es tâtig ab» (M.E.W. 4, 457).

Overigens was het geenszins de bedoeling van de communisten, aldus Marx en Engels, om het bezit überhaupt af te schaffen en zeker niet het kleinburgerlijke, wel het (groot)burgerlijke, dat de basis is voor alle uitbuiting en teloorgang van het kleinburgerlijke bezit.

Iets analoogs kunnen we zeggen met betrekking tot de afschaffing van de vrijheid, waarover Marx en Engels het trouwens zijdelings hebben. Het is beslist niet de vrijheid die we afgeschaf willen zien, maar die vrijheid die de basis vormt

voor de afschaffing van alle persoonlijke vrijheid het ideaal van de vrijheid, de vrijheid als ultieme, alles-bepalende waarde en norm. En ook vandaag de dag zien we de stelselmatige vernietiging van onze individuele vrijheid : het leven wordt onbetaalbaar, de gemiddelde levensstandaard gaat achteruit, mensen worden agressiever en intoleranter (racisme, criminaliteit, wegpiraterij, enzovoort), de arbeidsdruk neemt toe zoals - en onder meer doordat - de werkloosheid zeer hoog is, toenemende contactarmoede en communicatieloosheid, dus toenemende moeilijkheid zich in de wereld thuis te voelen en er zich in te engageren of te manifesteren, enzovoort. Kortom, alle middelen die nodig zijn opdat de mens zich Vrij zou kunnen gedragen, worden langzaam maar zeker afgenomen ten voordele van de broodnodige herstellingen aan ons kapitalistische systeem, en waarop is dit systeem anders gebaseerd dan op de idealisering van de vrijheid, en niet alleen van de producenten...?!

Wat betreft de waarden van rechtvaardigheid en gelijkheid is het duidelijk dat ze niet op zichzelf de idealen van de materialistische democratie zijn. Net zomin als de waarden van de vrijheid en de tolerantie, worden die van de rechtvaardigheid en de gelijkheid in dit soort democratie geïdealiseerd en gelden als de waarden in functie waarvan ze wordt opgebouwd. Vooraleer we aan vrijheid, tolerantie, rechtvaardigheid en gelijkheid als idealen nog maar zinvol kunnen denken, moeten we eerst de behoefte en materialiteit van het bestaan ernstig nemen, maar evenzeer en ook van meet af aan de begrensdheid van de mogelijkheden om aan deze behoefte tegemoet te komen, omdat de natuur begrensd is. Beide worden in de democratie van de vrijheid en de tolerantie - in naam van de vrijheid als ideaal - geloofend. In een materialistische democratie vormende materialiteit of behoefte en de begrensdheid van haar bevredigingsmogelijkheden de bodem waarop alle andere ideeën en waarden moeten worden gefundeerd : alle ideeën en waarden moeten zich laten begrenzen door het basisgegeven van de materialiteit en eindigheid van de werkelijkheid.

Van zodra men de materialiteit en behoefte als zodanig overigens echt ernstig neemt en niet langer beschouwt als een voorwendsel om de kapitalistische expansiedrang zijn gang te laten gaan, zullen de vier waarden beter kunnen worden gerealiseerd dan in welke andere soort democratie ook. De behoefte als zodanig betekent immers noodzakelijk de behoefte van iedereen en legt de basis voor een zekere vrijheid van iedereen. Maar de behoefte van iedereen wordt niet ernstig genomen ter wille van de abstracte waarde van de rechtvaardigheid of van de gelijkheid of van welke andere waarde ook, maar enkel

ter wille van het harde feit dat iedereen behoeften heeft [14]. In deze belangrijke zin is de materialistische democratie echt socialistisch en rechtvaardig: ze is van nature op alle mensen, op de mensenwereld gericht, niet op één of andere mens of natie en evenmin op de mens in abstracto, en niet terwille van een waarde of ideaal, maar ter wille van een onomstotelijke, ideologisch niet weg te cijferen feitelijkheid ⁽¹⁵⁾. De fundamenteel socialistische en rechtvaardige tendens in de materialistische democratie heeft bijgevolg niets te maken met een ideologie, wel alles met een "nuchter realisme": de materialistische democratie is waardenvrij - ook al realiseert ze misschien eeuwenoude waarden. Maar daarom is het haar niet te doen, want wat zijn waarden anders dan idealen, dus "beste" bedoelingen?! De grote idealen en schitterende bedoelingen laat ze wijselijk over aan de formele democratieën, want die kennen er alles van. Zelf gelooft ze niet in het aards paradijs, zoals alle "waardevolle" democratieën, want zij heeft iets geleerd uit de geschiedenis: het pad naar het aards paradijs is het pad naar de hel.

NOTEN

(1). We beschouwen voorlopig het socialisme als een democratie van de rechtvaardigheid en gelijkheid. Ons inziens is een echte socialistische democratie echter op een ander uitgangspunt gebaseerd. Maar om dat te begrijpen hebben we een beter inzicht nodig in de verhouding tussen de twee soorten democratieën die we hier bespreken.

(2). Onder hoogste waarden verstaan we die waarden "waarom het eigenlijk gaat", ze zijn de idealen, de eindbestemming van de politiek en economie. Ze maken het wezen zelf uit van de politiek-economische organisatie. Alle andere *waarden* zijn hieraan ondergeschikt als "middelwaarden", waarden die, op zeer verschillende wijzen, bijdragen tot de realisering van de idealen. Soms kunnen ze hieruit rechtstreeks worden afgeleid, soms ook niet. De "middelwaarden" zijn meestal betwistbaar binnen de politiek-economische Organisatie (zeker indien ze zijn afgeleid), de "doelwaarden" of idealen niet, aangezien ze er het wezen en de legitimatie zelf van zijn.

(3). Mijn vrijheid komt tot stand mede door de tolerantie van anderen jegens mij. En de vrijheid van de anderen vereist dus mijn tolerantie jegens hen. De tolerantie is een noodzakelijke voorwaarde voor de vrijheid. Spreken we over vrijheid, dan spreken we onvermijdelijk ook over tolerantie. We kunnen de vrijheid niet idealiseren zonder de tolerantie te idealiseren. Maar ook omgekeerd : de idealisering van de tolerantie is de idealisering van de vrijheid, want waar iedereen (absoluut) tolerant is tegenover de andere, is - op het eerste "theoretische" gezicht - iedereen (absoluut) vrij. Onderde vorm van hun idealen zijn tolerantie en vrijheid verwisselbare begrippen. Iets analoogs geldt overigens voor de begrippen van rechtvaardigheid en gelijkheid : wat de tolerantie is voor de vrijheid, is de gelijkheid voor de rechtvaardigheid.

(4). Worden mensen bij het zien van grote ellende niet net des te pijnlijker getroffen door een gevoel van onrechtvaardigheid, indien ze zich bewust zijn van de "grote bevrijdende mogelijkheden" die onze tijd lijkt te bieden, mogelijkheden die het lijden zinloos want principieel overbodig maken ? Onvermijdelijk leed doet vanzelfsprekend pijn, maar leed doet meer pijn en wordt sneller onrechtvaardig genoemd wanneer het kan worden vermeden.

(5). Wat de vrijheid betreft, denke men aan de befaamde uitspraak in de Deutsche Ideologie (1845-1846): «... während in der kommunistischen Gesellschaft, wo Jeder nicht einen ausschliesslichen Kreis der Tätigkeit had, sondern sich in jedem beliebigen Zweige ausbilden kann, die Gesellschaft die allgemeine Produktion regelt und mir dadurch möglich macht, heute dies, morgen Jenes zu tun, morgens zu jagen, nachmittags zu fischen, abends Viehzucht zu treiben, nach dem Essen zu kritisieren, wie ich gerade Lust habe, ohne je Jäger, Fischer, Hirt oder Kritiker zu werden» (M.E.W. 3, 33). Men zal moeten toegeven dat hier onomwonden het ideaal van de vrijheid wordt gepredikt en wel voor iedereen (en op een dusdanige wijze, dat elke liberaal het schaamrood naar de wangen stijgt)! Want enkel dan is van rechtvaardigheid sprake. En ook al waren Marx en Engels niet primair geïnteresseerd in de rechtvaardigheid als zodanig, maar in de bevrijding van de arbeid(er), het is moeilijk loochenbaar dat de bevrijding zoals zij die zagen alles met rechtvaardigheid te maken had, want vrijheid als zodanig was er in hun tijd voldoende voorradig, alleen was ze ongelijk (onrechtvaardig) verdeeld.

(6). Gezien onze dialectische visie op de realisering van de idealen van vrijheid en tolerantie, lijkt ons het optimisme van Marx en Engels ongegrond (zie Lode Frederix, Te weinig democratie? Principiële beschouwingen over de idealen van

de Westerse democratie, Kritiek 1987; zie verder).

(7). "Absoluut onvrij" betekent dat de vrijheid 'op zichzelf onbestaande is. Hiertegenover staat een relatieve onvrijheid: deze betekent niet noodzakelijk dat er geen vrijheid meer is, maar dat er geen vrijheid is in vergelijking tot een hoger gestelde norm. De zelfopheffing van de vrijheid omvat beide, zowel de absolute als de relatieve onvrijheid. Wat de laatste betreft verduidelijken we : de reële menselijke vrijheid is in verhouding tot de soevereine goddelijke vrijheid onbeduidend, zoals een mens ten opzichte van een god een aardworm is enten opzichte van een aardworm een god.

(8). Dat het kapitalisme zichzelf met de grond gelijk aan het maken is en de kapitalisten zelf vernietigt - hoeveel fabrieken zijn er de laatste jaren al niet over de kop gegaan en wat anders dan een ultiem uitstel van het totale kapitalistische debâcle is in het middel van de zogenaamde eenmaking van Europatot een rechts-dictatoriale en alles platwalsende kapitalistische machine ?! - schijnt weinig kapitalisten zorgen te baren. Dat mag de anti-kapitalist geenszins verheugen, want er is niets dat erop wijst dat de onvermijdelijke vernietiging van het kapitalisme het begin van een betere, nieuwe wereld betekent, integendeel: alles wijst erop dat de vernietiging van het kapitalisme totaal zal zijn, dat het economische systeem, zoals in de Oostblok-landen, volledig ontwrict zal zijn, om van de ecologische catastrofe nog maar te zwijgen. Het valt bovendien te vrezen dat de symptomen die op de naderende catastrofe wijzen, aanleiding zullen zijn tot een regelrecht militarisme. Het is tekenend in dit verband dat de N.A.V.O. zichzelf niet wil ontbinden en dat ze dat van talloze politici ook niet hoeft te doen, niettegenstaande het feit dat het Warschau-pact - wel is ontbonden! Neen, de N.A.V.O. wil uitdrukkelijk aan politiek doen. We zijn verwittigd ! Overigens is kapitalisme een militaristische manier om economie te bedrijven: even agressief (slavernij, reclame, werkloosheid, armoede, enzovoort) even vijandgericht - concurreren is uiteindelijk steeds vechten op leven en dood -, even berekenend en overwinningsgericht. En wanneer de economie letterlijk militair wordt uitgevochten - iets wat waarschijnlijker wordt naarmate de economische middelen het laten afweten; en de Europese "eenmaking" (op grond van het oorlogsprincipe van de concurrentie) laat vermoeden dat het zover is (het gaat tenslotte om een gigantische politiek-strategische en planmatige ingreep ten voordele van een absoluut liberalisme en kapitalisme!) Zie overigens de Golf-oorlog!

-, wanneer dus de economie militair wordt uitgevochten, dan weten we hoe laat het is. Te laat!

(9). Het is niet omdat de rechtvaardigheid en de gelijkheid moeten worden gedacht vanuit de idealen van de vrijheid en de tolerantie, dat ze daadwerkelijk samenvallen. Meer nog, de idealen van vrijheid en tolerantie heffen zichzelf op, hoe zouden ze dan niet eventuele andere idealen, die hiermee "logisch" onlosmakelijk verbonden zijn, in ¹ praktijk van de economie en de politiek kunnen vernietigen?

(10). Dat kapitalisme tijdelijk een absolute groei van kapitaal betekent, is hiermee niet uitgesloten. De uitbuiting van de mens en de natuur kan meer teweegbrengen dan enkel een kapitaalsverschuiving. Maar evenmin is hiermee op zijn beurt uitgesloten dat de absolute verrijking omslaat in een absolute verarming, aangezien het voor het objectief-wetenschappelijke karakter van het kapitalisme noodzakelijk is alle produkten die op de een of andere wijze gegeerd worden en elke produktiestijging als een wirst of verrijking te beschouwen, ook giftige en waardeloze produkten, die vroeg of laat weer moeten worden vernietigd. Voor het kapitalisme betekent dat evenzeer "produktiviteit"! Of, hoe het kapitalisme materieel verlies, door de doodeenvoudige truc van het democratisch-objectieve en zuivere kwantitatieve beginsel van de neutraliteit, als winst beschouwt! Gezien de hoogst bedenkelijke neutraliteit ten aanzien van de geproduceerde goederen, is het onvermijdelijk dat vele produkten - en naarmate de neutraliteit ernstig wordt genomen des te meer - slechts een verarming in plaats van een verrijking betekenen. Dit is echter niet de enige oorzaak waarom kapitalisme armoede produceert, zie ons boek.

(11). Het behoort ongetwijfeld tot één van de grootste en belangrijke paradoxen van het denken van Marx en Engels dat zij, enerzijds, een radicale analyse geven van het kapitalisme als productie ter wille van de productie, en, anderzijds, toch geloven in de fundamenteel positieve en vooral onvervangbare waarde van dit humane economische principe. Een verklaring ligt voor een deel in de overtuiging van de fysieke grens van de toepassing van het kapitalistische principe, met name dat de vernieuwingen op het gebied van de produktiemiddelen en meer bepaald op dat van de machinalisering in een laatste en definitieve fase was getreden met de ontwikkeling van de stoommachine (waarmee de produktiviteit - de hoeveelheid produkten - en dus de winst enorm kon toenemen). Dat dit een grote vergissing is, is door de ontwikkeling van de zogenaamde "nieuwe technologieën" met hun haast oneindige ontwikkelingsmogelijkheden zwart op wit bewezen. En volgens Marx en Engels (en Gorbachov) moeten de nieuwe technologische mogelijkheden, die voor hen beperkt waren, ten volle worden geëxploiteerd om de productie-middelen en de rijkdom te maximaliseren. Maar als er geen einde aan komt, wanneer mogen

we dan de socialisering van de produktiemiddelen verwachten? Logischerwijze slechts in de hemel

(12). Laten we hierbij twee dingen niet vergeten : ten eerste, dat de meeste "rijke" landen op krediet leven: ze hebben een enorme staatsschuld (de V.S. momenteel de grootste van de wereld, en een land als Japan dat geen staatsschuld heeft, heeft helemaal niet zo'n rijke bevolking). - En ten tweede, dat de rijkdom die het kapitalisme heeft vergaard veel minder het resultaat is van een "beschaafde Vrije markt"-economie dan van een eeuwen- of minstens decennialange uitbuiting en plundering van zijn talloze en rijke (rijk aan grondstoffen met quasi-gratis arbeid) kolonies. Wanneer een land als Rusland vanaf 1917 de overgang wil maken van een middeleeuws agrarisch naar een "modern" Westers land zonder hiervoor een beroep te kunnen doen op de roofovername van rijke kolonies, dan is het niet te verwonderen dat de eigen bevolking daarvan het slachtoffer is - met de beste bedoelingen uiteraard.

(13). De beperktheid heeft betrekking, zowel op dat wat men uit de natuur haalt zoals grondstoffen en energie, als op dat wat men erin stort, met name alle mogelijke soorten van giftig afval. In beide gevallen is de natuur beperkt : de grondstoffen- en energievoorraad is eindig zoals het vermogen van de natuur om gifstoffen onschadelijk te maken zeer beperkt is. Over de beperktheid kunnen geen illusies meer bestaan: na een tweetal eeuwen van industrialisatie op een relatief bescheiden oppervlakte van de aardbol is de gedachte aan een verdwijning van de energievoorraad meer dan realistisch - men rekent met tientallen jaren, niet met eeuwen, laat staan met millenia, terwijl de mens al honderdduizenden jaren oud is -, en bovendien lijkt de natuur de gifplassen en -bergen nu al niet meer te kunnen verwerken. Over de economisch en ecologisch rampzalige gevolgen hiervan moeten we het hier niet hebben.

(14). Men geve de hongerige geen voedsel omdat "honger een onrecht is" - een typisch Westerse christelijke gewetenssusserij: "ik moet rechtvaardig zijn !" - maar omdat honger vreselijk doet lijden. De eerste motivatie gaat aan het concreet-menselijke met de mooiste bedoeling voorbij zonder het zelfs maarte beseffen; niet de hongerige staat dan centraal maar de gewetensdwang onrechtvaardig uit de wereld te helpen. (Waarop is die gewetensdwang eigenlijk gebaseerd? Op een goddelijke plicht !). De tweede motivatie is onmiddellijk op de concrete mens betrokken en toont voor hem reële belangstelling. Maar het is niet omdat in dit ene geval het resultaat hetzelfde is, dat het ook is wanneer de beide oriëntaties worden

geïdealiseerd. Pas dan wordt het verschil duidelijk. In het eerste geval telt in feite enkel de bedoeling, namelijk het realiseren van een morele waarde, en is het resultaat van bijkomstig belang: indien ik probeer rechtvaardig te zijn, dan is voor mij het probleem "opgelost" - ook al blijft de honger bestaan omdat ik niet over de nodige middelen beschik deze adequaat (= méér dan alleen voor één moment) te bevredigen. In de materialistische oriëntatie telt in de eerste plaats het beste resultaat, de meeste adequate ingreep in de wereld. Een resultaat-georiënteerde moraal is de beste waarborg tegen een wereld die tegen een razend tempo in elkaar stort, maar niet weet wat ertegen te beginnen, omdat ze toch zo vol is van goede bedoelingen. Het algemeenste beginsel van een materialistische democratie luidt het concrete dient het algemene of abstracte te bepalen, niet omgekeerd, of: het leven dient de waarden te bepalen, niet de waarden het leven, of: waardoor het geen doel(zin) heeft!

⁽¹⁵⁾. Dat mensen behoeften hebben wordt als zodanig door niemand ontkend. Het "probleem van de behoefteigheid" heeft enkel betrekking op de zin of betekenis die men eraan geeft. Ze is noodzakelijk gebonden aan een ideologie of standpunt (perspectief) dat men inneemt, aan de waarden en normen die men "beleeft". De zin overstijgt immers het puur feitelijke, want ze houdt een waardering of evaluatie in. Zo heeft voor elke soort religieus ascetisme de behoefte een negatieve betekenis: ze moet als vijand worden overwonnen in functie van één of andere spirituele toestand. Met de strijd tegen de behoeften bevestigt men echter ondubbelzinnig het bestaan ervan. Voor het kapitalisme is de behoefte niets anders dan een aanleiding en excuus voor zijn productivistisch principe van het produceren om te produceren. In feite is de consumptie als reële behoeftenbevrediging maar belangrijk voor zover ze maakt dat de motor van het productivisme niet stilvalt. Het kapitalisme gaat uit van de behoefteigheid in abstracto, van de mens als onbevredigbaar behoeftig wezen en stelt zich nooit de vraag welke behoeften er bevredigd moeten worden. (Deze vraag mag het niet beantwoorden; het moet de vrijheid van iedereen respecteren, iedereen moet individueel op deze vraag een antwoord geven. Het kapitalisme kan enkel in alles voorzien. Het gevolg is dat men op de duur niet meer weet wat reële behoeften en wat gewone verlangens zijn. Reeds het onderscheid wordt door het kapitalisme en de - liberale - democratie verworpen). De materialistische democratie neemt de behoeften wel ernstig en draait de kapitalistische verhouding om de produktie is er ter wille van de behoeften (de consumptie). Daarmee verwerpt ze als het ware elke zin of dieperliggende betekenis en functie van de behoeften. Ze gaat ervan uit dat de behoeften, die ze onderscheidt van de gewone verlangens, er zijn en men er alleen negatief en

destructief omheen kan. Dat volgens bepaalde ideologieën deze verhouding ook ideologisch is, is onvermijdelijk, want typisch voor alle ideologieën is dat ze alles wat niet overeenstemt met de eigen waarden en normen, ideologisch noemen. Dat, anderzijds, de materialistisch-democratische benadering van het "probleem van de behoefte" ook een perspectief impliceert en in die zin subjectief is, is theoretisch volstrekt waar, want alle "zien" is op de een of andere wijze aan een perspectief gebonden. Het perspectief wordt echter ideologisch wanneer het "onnatuurlijk" is doordat het in functie staat van een belang dat vooraf al andere even grote belangen uitsluit. (Een voorbeeld van een ideologie is een aan een klasse gebonden perspectief dat de belangen van een andere klasse a priori uitsluit). In die zin is het perspectief op de behoeften als pure feiten - het materialistisch-democratische perspectief - onmogelijk een ideologie: ze verdedigt geen specifieke belangen en behoeften, maar allemaal en van iedereen. Dat is natuurlijk. Niets anders.